

ДУМА В.В., кандидат юридичних наук
(Міжнародний економіко-гуманітарний
університет ім. акад. С. Дем'янчука, м. Рівне)

УДК 340.132.6

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ПРАВОРОЗУМІННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА

У статті висвітлено наукові підходи відомих науковців до праворозуміння та реалізації права, а також зроблено аналіз та висновки щодо реалізації права та праворозуміння.

Ключові слова: реалізація права, суб'єкт, правопорядок, міжнародні угоди.

Освещаются научные подходы известных ученых к правопониманию и реализации права, производится анализ реализации права и правопонимания

Ключевые слова: реализация права, субъект, правопорядок, международные соглашения.

This article highlights the scientific approaches of scientists known to the right understanding and implementation of the law, and done the analysis and conclusions to the right and the right understanding.

Keywords: realization of right, subject, law and order, international agreements.

Розуміння права – це доволі непроста і дуже важлива для суспільства проблема. Як засвідчує історичний досвід, право в різні епохи і в різних національних культурах може бути сприйманим, зрозумілим, трактованим по-різному. В руслі європейського вибору України та на тлі нових реалій, що з'явилися у різних сферах суспільного життя за останнє десятиріччя, перед вітчизняними правознавцями постали дуже складні і масштабні завдання, пов'язані з проблемами реформування правової системи, включаючи реалізацію права. В сучасний період і природно-правова, і юридично-позитивістська ідеології постають як раціоналістично-механістичні вчення, схильні до систематичності, логічності побудов, доцільності і т.д., ґрунтовані на принципах монополізму та фундаменталізму в пошуках основоположних засад права, істини в праві, витоків його, критеріїв істини тощо.

Сформульовані в законах та інших нормативно-правових актах правові норми тільки тоді виконують своє соціальне призначення, коли вони втілюються в дійсність, реалізуються у свідомо-вольових діях суб'єктів. Реалізація норм права їхніми адресатами завершує процес правового регулювання, уособлюючи тим самим певний результат даного різновиду організаційного впливу на суспільне життя [8, с. 174].

Виходячи з легістсько-нормативістського праворозуміння, необхідно зазначити, що сучасна юридична наука не містить єдиного розуміння категорії „реалізація права”, незважаючи на те, що це питання активно розробляється юридичною наукою ще з 60-х років ХХ ст. Цей процес продовжувався і в подальший період. Чимало праць було присвячено правозастосуванню, яке розглядалося як одна з форм реалізації права. Актуальність досліджень даної проблеми пов'язана передусім з тим особливим значенням, яке має для суспільства реалізація норм права. Л.С. Явич зазначає, що не правові установки самі по собі, але їх втілення у діяльності людей, у суспільних відносинах здатне рухати культуру і технічний прогрес, впливати на політичну і соціальну структуру суспільства [12, с. 201-202].

У свою чергу, В.В. Лазарев зауважує, що цінність приписів, що містяться в нормах права, набуває реального значення лише за умови втілення їх у конкретних суспільних відносинах [5, с. 12].

Дана тема й досі залишається актуальною і дискусійною, перш за все у зв'язку з існуванням у деяких країнах дворівневої системи законодавства (федеративною і республіканською) і дворівневим застосуванням норм права в рамках принципу розподілу влади. Тому стають зрозумілими різноманітні позиції авторів при дослідженні поняття реалізації права.

При цьому слід погодитись з М.К. Маліковим [6, с. 18], який на підставі теоретичних розробок попередників зазначає, що в якості вихідних мають братись такі обставини.

По-перше, поняття реалізації права використовується в усіх галузях юридичних наук без урахування особливостей реалізаційної політики, конституційних положень, кримінальної і

процесуальної діяльності.

По-друге, при трактуванні реалізації права не виділяється механізм соціального управління [7, с. 90-120].

По-третє, реалізація права повинна бути визначена в рамках механізму правового регулювання, а не правовідносин [1, с. 184].

Незважаючи на суттєві розробки, й на сьогодні ще чимало питань реалізації норм права, які мають важливе теоретичне та практичне значення, залишаються дискусійними та недостатньо вивченими.

Одночасно слід підкреслити, що в юридичній науці існує ряд понять, які тим чи іншим чином пов'язані із здійсненням правових приписів у поведінці, діяльності суб'єктів права. Ідеться про такі поняття, як реалізація норм права, правореалізація, здійснення права, дія права, правове регулювання, правомірна поведінка, законність, правопорядок, дисципліна тощо.

Під реалізацією права в сучасній юридичній літературі більшістю авторів, які стоять на нормативістських позиціях, розуміється фактичне здійснення правових приписів у поведінці, діяльності (бездіяльності) суб'єктів права [10, с. 129].

Окремі правознавці у зв'язку з цим зазначають, що реалізація права – це різноманітний процес практичного здійснення правових вимог у діяльності тих чи інших суб'єктів. Саме через реалізацію норм права досягається результат, зміст якого був закладений законодавцем при виданні норми права. Тому своєчасна й точна реалізація правових норм – це найважливіша передумова додержання та зміцнення правопорядку [3, с. 210].

У загальній теорії права під реалізацією правових норм розуміють таку поведінку суб'єктів права, в якій втілюються приписи правових норм (правомірна поведінка), практична діяльність людей по здійсненню прав і виконанню юридичних обов'язків. Іншими словами, це втілення у вчинках людей тих вимог, які в загальній формі відображені в нормі права. Реалізація норм права є безпосереднім результатом правового регулювання, конкретний його прояв [4, с. 428-429].

Зокрема, О.Ф. Скакун під реалізацією норм права розуміє втілення приписів правових норм у правомірній поведінці суб'єктів права, в їх практичній діяльності, яку можна розглядати як процес і як кінцевий результат [11, с. 386]. Аналогічне формулювання реалізації правових норм дає П.М. Рабінович. Зокрема, він підкреслює, що реалізація правових норм – це здійснення їх приписів у практичних діях (бездіяльності) суб'єктів. При цьому підкреслюється, що соціальною сутністю реалізації правових норм є задоволення учасниками суспільного життя своїх потреб соціально прийнятими (допустимими) способами, засобами, які змодельовані, „сконструйовані” державою.

На підставі вищевикладених понять зазначимо, що реалізація права включає в себе такий основоположний аспект, яким є правомірна поведінка суб'єктів права – будь-які вчинки учасників суспільних відносин повинні бути засновані на правових приписах або бути такими, що не заборонені ними. Тобто „дозволено все, що не заборонено законом”. Непорушення заборон (пасивна поведінка), у свою чергу, дає можливість безперешкодній реалізації прав і свобод інших суб'єктів права. Цій же меті сприяє виконання ними своїх обов'язків, що є другою стороною правореалізації. Якщо реалізація особою своїх прав є добровільним актом дії, то виконання обов'язків має характер необхідності і забезпечується примусовою силою держави.

Реалізація права передбачає соціальну і юридично значиму поведінку суб'єктів, їх позитивну діяльність для досягнення певних соціальних результатів. В аксіологічному аспекті реалізація являє собою задоволення, здійснення у визначеній правовій формі інтересів і потреб громадян, держави та інших суб'єктів права. Оскільки реалізація права відбувається у діях суб'єктів, то те, чи реалізується норма чи ні, здебільшого залежить від соціальних властивостей даної норми. Саме ці властивості визначають і характер дії суб'єкта у тих випадках, коли норма не реалізується: або вона ігнорується, і не здійснюється жодних дій, чи здійснюється варіант поведінки, що порушує норму.

У зв'язку з цим в юридичній літературі розглядалися різноманітні властивості та якості правових норм. Робилися вдалі спроби визначення інтегративних якостей норм права, які так чи інакше сукупно відображають усі інші соціальні і юридичні їх властивості.

При цьому перш за все слід вказати на таку властивість норм, як соціальна цінність, якій присвячено значну кількість наукових праць. Вбачається, що важливість визначення ознаки соці-

альної цінності виходить із того, що співвідношення норм з цінностями дозволяє говорити про ієрархію норм відповідно до ієрархії цінностей суспільства, соціальних груп, індивідів. При цьому норми права відображають соціальні (матеріальні і духовні) цінності і спільно з ними регулюють суспільні відносини. Це визначає можливість аксіологічного підходу до норм права і їх реалізації і, зокрема, визначає ту обставину, що категорія „відношення до права” існує лише як абстракція, і реальна дія на правову поведінку суб'єктів виявляється цінністю кожної конкретної норми, яка відображає характер і обсяг закріплених у ній соціальних цінностей.

Варто погодитись з думкою В.С. Нерсесянца, що право виступає в якості найвищої соціальної цінності, але лише тоді, коли його норми і принципи втілюються в життя, реалізуються у діях суб'єктів соціального спілкування [9, с. 416]. Вчений зазначає, що у правовому суспільстві народ, з одного боку, і держава – з іншого, приймають на себе зобов'язання слідувати праву. У зв'язку з цим В.С. Нерсесянц вбачає можливість розглядати проблему реалізації права у двох напрямках: 1) слідування праву з боку органів держави і посадових осіб; 2) здійснення права у вчинках громадян, у діяльності їх організацій і об'єднань [9, с. 417]. Тут простежується основна мета реалізації права – досягнення правопорядку у суспільстві, суть якого полягає у тому, що на основі права складаються реальні суспільні відносини, які врегульовані правом і упорядковані ним в результаті правомірної поведінки суб'єктів суспільних відносин.

Як синонім до „реалізації права” нерідко використовується поняття „дія права”. На думку більшості вчених, дія права охоплює: а) предметну дію; б) дію у часі; в) дію у просторі; г) дію за колом осіб.

Хоча акти різного рівня і різної юридичної сили діють по-різному, є дещо спільне, що характеризує дію права у цілому.

Слід вказати, що до предмета правового регулювання входять вольові відносини, що виключає поширення дії права на події або стани, в яких не бере участі людська воля. Справити вплив на їх перебіг право не може. Законодавець виключає притягнення до відповідальності за напрям думок, вважаючи таку практику реакційною і оголошуючи відповідні нормативні акти неправовими.

У часі дія права починається ще до появи державного веління. Саме право спонукає законодавця до дії. Саме право вимагає свого закріплення у законі. І лише потім актуалізується проблема дії актів, виданих в установленому порядку компетентними державними органами.

Дія права у просторі не обмежена якими-небудь територіальними межами, не випадково, що має місце примат міжнародного права, йде процес формування світового права. Однак дія законів та інших нормативних актів, що походять від держави, обмежується рамками державної території. Право адресоване людині. Але втілюючись у нормативно-правових актах держави, воно обмежується у своїй дії, як правило, колом осіб, які проживають на території даної держави [9, с. 416].

Досить детальний аналіз поняття „дії права” проводить В.І. Гойман, який розглядає різноманітні зв'язки цього явища, його співвідношення із суміжними поняттями. Вчений пропонує визначення дії права як здатності права справляти вплив на особистість, спільність людей і внаслідок цього забезпечувати правомірний характер їх діяльності і вчинків і на цій основі сприяти встановленню реального панування права у суспільних відносинах [2, с. 28-29].

На його думку, зміст дії права включає в себе такі чотири компоненти:

- правовий вплив (сукупність правових і соціальних засобів, що спонукає суб'єктів вступати в соціально-правове спілкування, вчиняти правові дії);
- сприйняття права (відображення права у свідомості, „буття права в соціальному суб'єкті”);
- правова дія (соціально-правова активність суб'єктів);
- правопорядок (стан упорядкування суспільних відносин, які виникають як результат).

Отже, як уявляється, у даному визначенні йдеться не лише про саму дію права, але й про механізм і результат цієї дії. Формулюючи самі загальні риси реалізації, її виділяють з дії права в якості самостійної правової категорії. Дія права ширше реалізації: за колом осіб, на яких вона розповсюджується; за часом дії; за територією поширення. В понятті „дія права” теорія узагальнює всі способи впливу юридичних норм на суспільне життя: інформаційний спосіб, коли нормативний акт повідомляє суб'єктів про встановлені правила поведінки; ціннісно-

орієнтаційний, що дає оцінку різноманітним варіантам поведінки, спрямовує діяльність суб'єктів; нормативно-регулятивний, який, на відміну від двох попередніх, і є власне юридичним регулюванням. Більшість авторів вважають, що реалізація є стрижнем дії норм права, його юридичною основою [8, с. 174].

Із поняттями „дії права” та „реалізація права” пов'язана також категорія „правове регулювання”, яка зазвичай визначається як „здійснюваний за допомогою права і усієї сукупності правових засобів юридичний вплив на суспільні відносини”, як „цілеспрямований вплив на суспільні відносини за допомогою правових засобів” [1, с. 5, 265].

У науковій літературі є загально визнаним, що правове регулювання починається зі створення норм права і завершується їх здійсненням у діяльності, поведінці суб'єктів суспільних відносин. Так, категорія „правове регулювання” охоплює не лише вплив вже існуючих норм на суспільні відносини, але й процес їх виникнення, тобто правотворчість.

У зв'язку з цим правове регулювання передбачає впорядкування, юридичне закріплення та охорону суспільних відносин шляхом застосування правових засобів. Його сферою є ті суспільні відносини, що потребують впливу. Ці відносини складають предмет правового регулювання, є вольовими, об'єктивно потребують впливу з боку держави та мають чітко визначений зміст.

В юридичній літературі зазначається, що право діє на суспільні відносини не лише суто юридичними засобами, а й шляхом використання інших загальносоціальних методів. У зв'язку з цим розрізняють дві форми дії права на суспільні відносини: правовий вплив і правове регулювання. Однак у сучасній вітчизняній теорії права немає єдиної точки зору щодо співвідношення цих форм як між собою, так і з дією права в цілому.

У зв'язку з цим правове регулювання слід відрізнити від правового впливу. Правовий вплив здійснюється в різних сферах суспільного життя та знаходить своє відображення в інформацийній, виховній та іншій ролях права. Правовий вплив, на відміну від правового регулювання, пов'язаний з тими суспільними відносинами, які не регулюються правом, але на які поширюється дія права. Правовий вплив формується не тільки за допомогою таких засобів, як норми права, а і залежить від правової культури, яка сформувалась у даному суспільстві. Як справедливо зазначається в літературі, правовий вплив – це результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини за допомогою власне правових засобів (норм права, правових відносин, актів застосування права) та інших правових явищ (правосвідомості, правової культури і принципів, правотворчого процесу).

Виходячи з цього, можна сказати – і ми погоджуємося з цим – що правове регулювання є складовою, формою прояву правового впливу.

Більшість вчених проводять розмежування між вказаними явищами і зазначають, що правовий вплив і правове регулювання як форми дії права на суспільні відносини різняться, перше, за предметом своєї спрямованості.

Предмет правового впливу є значно ширшим, ніж предмет правового регулювання. Це, зокрема, коло економічних, політичних, соціальних та інших відносин, що безпосередньо правом не врегульовані, але на які воно впливає.

Предметом правового регулювання є найважливіші з точки зору держави суспільні відносини, що об'єктивно потребують і піддаються юридичній регламентації і сторони яких виступають їх свідомими вольовими учасниками.

По-друге, правове регулювання і правовий вплив відрізняються механізмом своєї дії на суспільні відносини. Якщо правове регулювання здійснюється за допомогою виключно юридичних засобів, то правовий вплив – за допомогою неюридичних (соціальних, ідеологічних, психологічних тощо) механізмів.

Якщо говорити про реалізацію (здійснення, дію) не правових норм, а самого права, то, звичайно, значення відповідних термінів (право, правова норма) залежить від типу праворозуміння. При цьому, при нормативному розумінні, в процесі трактування права як сукупності правових норм, значення відповідних термінів, по суті, не змінюється (реалізація норм права і реалізація права, так само як дія норм права і дія права означають одне й те саме).

Отже, поняття реалізації права охоплює певний процес, систему засобів і заходів, направлених на досягнення цілей, які закріплені в нормі права. В юридичній літературі поряд з термінами „реалізація норм права”, „дія права”, „здійснення права” вживаються й такі поняття, як

„застосування” та „імплементация міжнародно-правових норм”, які найчастіше використовуються в міжнародно-правовій літературі і міжнародних актах для визначення процесу виконання міжнародних договорів. Ці поняття є досить близькими за змістом, однак в них можна простежити певні відмінності. Зокрема, термін „імплементация” за своїм змістом охоплює фактично увесь комплекс заходів, пов’язаних з практичним здійсненням міжнародних зобов’язань, прийнятих на себе державами (наприклад, прийняття внутрішньодержавних законодавчих актів, публікація текстів міжнародних угод і т.д.). Термін „застосування” означає діяльність держав по забезпеченню реалізації норм в конкретних ситуаціях, зокрема, у випадках правопорушення або спору про право. Застосування в міжнародному праві має свої особливості, проходить певні стадії і завершується прийняттям правозастосовочого акта.

Реалізація може завершитися вже на рівні правових зв’язків (наприклад, загальновизнані принципи міжнародного права). В інших випадках правовий зв’язок є лише етапом у соціальній дії права. Частіше за все діяльність суб’єктів по реалізації міжнародно-правових норм відбувається в межах правовідносин. Діяльність учасників конкретних правовідносин щодо реалізації суб’єктивних прав і обов’язків, що виступають в якості елементів цих правовідносин і буде являти собою реалізацію відповідної правової норми.

Список використаної літератури:

1. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. – М., 1966.
2. Гойман В.И. Действие права (методологический анализ): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 1992.
3. Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. / Під ред. В.В. Копейчикова. – К., 1998.
4. Кельман М.С. Загальна теорія держави та права: Підруч. / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин, Н.М. Хома. – Львів, 2003.
5. Лазарев В.В. Применение советского права. – Казань, 1972.
6. Маликов М.К. Гносеологические основы реализации права. – Уфа, 1998.
7. Мойсик В. Українське правосуддя: якого хоче влада і яке потрібно суспільству? // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 7 (71). – С. 40-48.
8. Осауленко О.І. Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. – К., 2007.
9. Проблемы общей теории права и государства: Учеб. для вузов / Под ред. В.С. Нерсесянца. – М., 2004.
10. Рабінович П.М. Природне право: діалектика приватного й публічного // Право України. – 2004. – № 9. – С. 61-64.
11. Скаун О.Ф. Теорія держави і права: Підруч. – Харків, 2001.
12. Явич Л.С. Общая теория права. – Л., 1976.

Надійшла до редакції 01.12.2011

ПОЛХОВСЬКА І.К., кандидат юридичних наук
(Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»,
Полтавський юридичний інститут)

УДК 342.534.2

ДЕПУТАТСЬКА НЕДОТОРКАННІСТЬ В УКРАЇНІ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Проаналізовано інститут депутатської недоторканності в Україні з позицій Конституції, чинного законодавства, актів Конституційного Суду України, волевиявлення українського народу, а також досвіду деяких зарубіжних країн. На підставі цього зроблено аргументований висновок щодо необхідності зменшення обсягу депутатського імунітету в Україні.

Ключові слова: правовий імунітет, депутатський імунітет, депутатська недоторканність.

Проанализирован институт депутатской неприкосновенности в Украине с позиции Конституции, действующего законодательства, актов Конституционного

